

Illusie en werkelijkheid: Fins Naturalisme in Nederland

Sommige momenteel volstrekt vergeten kunstenaars uit de laat negentiende eeuwse Parijse salons golden destijds als de Michelangelo's van hun generatie. De *réfusés* van toen, de impressionisten en symbolisten, wisten uiteindelijk iedere herinnering aan deze *salonfähige* kunstenaars uit. Eén stroming viel daarbij tussen wal en schip, het naturalisme. Het Van Gogh museum toog ervoor naar... Finland!

DOOR RENÉ SEGHERS FOTO'S VAN GOGH MUSEUM

Niets in de kunst is wat het lijkt. Het meest abstracte kunstwerk is misschien wel een zogenaamd realistisch schilderij. Een afbeelding van de werkelijkheid verschilt immers in alles van de werkelijkheid. Een abstract werk daarentegen schept een eigen werkelijkheid. Die discrepantie tussen beeld en werkelijkheid speelt ook het naturalisme parten. Het woord naturalisme heeft namelijk weinig gemeen met het realisme dat vandaag de dag een opmerkelijk *reveil* beleeft. Het naturalisme in de kunst, is de stroming die het leven van boeren, arbeiders of anderszins gewone mensen afbeeldt vanuit het gedachtegoed van het negentiende eeuwse socialisme. Onder het establishment tussen pakweg 1870 en 1917 was socialisme natuurlijk een vies woord. De échte gevestigde kunstenaars in de Parijse salons maakten gewoon herkenbare plaatjes van de geneugten des levens. Nu een nietszeggend familietafereel aan de oever van een imaginair riviertje, dan weer van een mooie dame met ontblote borst, enzovoorts. Heel wat anders dan Jean-François Millet's afgeleefde boer die anno 1850 met verweerde kop zijn land inzaait. Met zijn romantische lezingen van het boerenleven inspireerde Millet uiteindelijk de beeldtaal van een stroming die zijn romantisch geïnspireerde onderwerpkeuze combineerde met maatschappijkritiek: het naturalisme. Edwin Becker, Hoofd Tentoonstellingen van het

Van Gogh Museum: 'Naturalistische schilderijen waren aan het einde van de negentiende eeuw bijna overal te vinden: in publieke salons, openbare gebouwen en musea. Om de boodschap over te brengen waren ze vaak op nog grotere formaten geschilderd dan in de salons toen gangbaar was. Hun omvang maakte dat je er onmogelijk naast kon kijken en de boodschap was voor iedereen duidelijk: dit was kunst die de massa aansprak.'

L'art pour l'art contra de massa

Het woord massa verklaart bijna vanzelf waarom het naturalisme als kunststroming na de Eerste Wereldoorlog definitief door het afvoerputje van de kunstgeschiedenis werd gespoeld. Te midden van de waanzin van die tijd vol tegenstellingen en extreme omstandigheden, bloeide de kunst als nooit tevoren. Het model van de stapsgewijze progressie van kunst en cultuur maakte plaats voor een explosie van abstract kunstgeweld. De componisten Stravinsky en Schönberg rekenden samen met schilders Picasso en Braque af met het verleden. Becker: 'Abstracte kunst omarmde het *l'art pour l'art* principe van de impressionisten en de avant-garde kunstenaars van hun tijd. De naturalisten vertegenwoordigden een sociaal genre dat zijn waarde niet aan de kunst "an sich" zou ontleen, maar aan de

inhoud van het verhaal en de manier waarop dat zo pakkend mogelijk werd verbeeld. Vandaar dat critici zich tot op de dag van vandaag niet serieus met deze stroming uiteenzetten. Dat beeld wordt in de tentoonstelling *Illusie en werkelijkheid* voor het eerst genuanceerd.'

Émile Zola

Dat het naturalisme als illustratie bij verhaaltjes werd gezien, verwondert eigenlijk niet, want het werd vrijwel letterlijk uit de literatuur geboren. Émile Zola's feuilletons en romans lagen er aan ten grondslag. Vanaf ongeveer 1860 kregen zijn publicaties steeds meer invloed en gaandeweg werden zijn romans steeds maatschappijkritischer. Hoogtepunt in zijn oeuvre zijn 'La Terre' (De Aarde) en 'Germinal' (De Mijn). Becker: 'Zola doorbrak tal van maatschappelijke taboes door te schrijven over incest, verkrachting, prostitutie, drankzucht, losbandigheid en hebzucht, waarbij hij zijn personages en hun gebreken gedetailleerd beschreef. Een dergelijke vrijheid van expressie was voor schilders onbereikbaar, maar de invloed van Zola's geschriften liet zich op verschillende manieren voelen. Zola's archetypes leverden rijk materiaal op voor beeldende kunstenaars, vooral als zij hen in een specifieke stedelijke of landelijke achtergrond probeerden te plaatsen.' Typerend

voor Zola's romans zijn de gedetailleerde beschrijvingen van landschappen en karaktertrekken. Het verbaast dan ook niet dat de auteur gefascineerd was door de fotografische revolutie van die dagen. Becker: 'Hoewel niet bekend is in hoeverre Zola foto's gebruikte als handvat voor bepaalde locatiebeschrijvingen, fotografeerde hij zelf ook. Hij had zelfs een eigen donkere kamer en besprak zijn foto's met collega's.'

Kunst van formaat!

Zola was natuurlijk niet de enige auteur van belang in de ontwikkeling van het naturalisme. Becker wijst onder meer op diens voorloper, de criticus Edmond Duranty. 'Hij wilde via schilderijen de essentie van het menselijk bestaan tot uitdrukking laten brengen en bepleitte de productie van werken op groot formaat, omdat het alledaagse zo de presentatie kreeg die het verdiende. Dat is van belang, omdat de principieel grote formaten van naturalistische schilderijen tegenwoordig als een van de essentiële stijlkenmerken van die stroming gelden.'

Het Finse naturalisme

Vanaf ongeveer 1880 greep het naturalisme met ongekende kracht om zich heen. Behalve in beroemde Franse naturalisten als schilder Jules Bastien-Lepage, vond de van oorsprong Franse beweging tot in de Verenigde Staten navolging. Tal van schilders vestigden zich in Parijs of studeerden er een tijdje. Zo ook de grote Scandinavische voorvechters van het naturalisme, vertegenwoordigd in Hugo Birgers beroemde schilderij 'Scandinavisch kunstenaarsontbijt in café Ledoyen, Dag van de vernissage' uit 1886. Onder de Finse naturalisten waren de hoofdrolspelers Albert Edelfelt, Akseli Gallen-Kallela en Eero Järnefelt. Becker: 'Deze schilders zochten daar aansluiting met de belangrijkste ontwikkelingen in de kunst. De theoretische, stilistische en technische verworvenheden uit Parijs werden vervolgens in hun thuisland geïmporteerd en toegepast op inheemse onderwerpen.'

Edelfelt

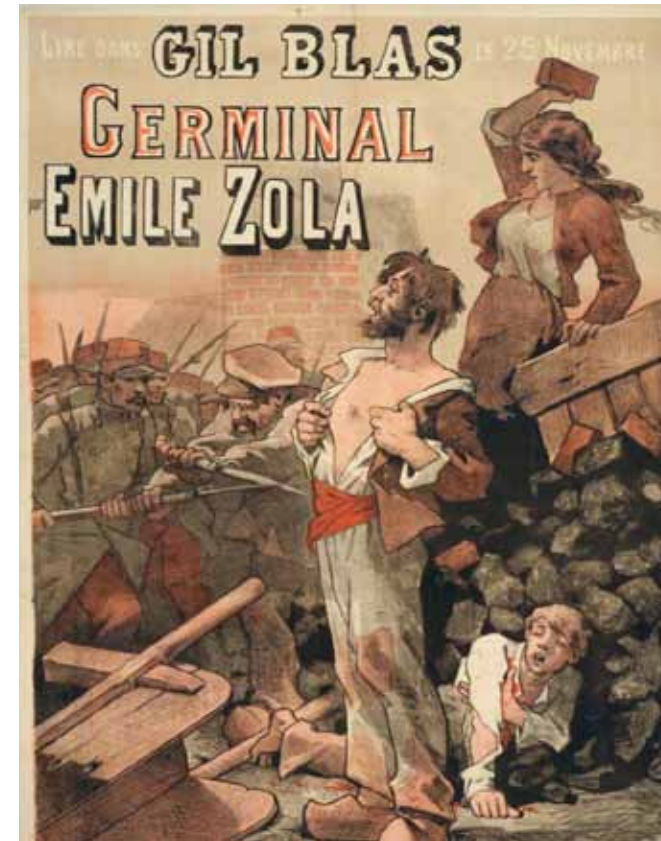
De bekendste Finse naturalist, Albert Edelfelt, begon zijn loopbaan als schilder van historische onderwerpen. Maar terug uit Parijs richt hij in 1879 een zomertelier in zijn Zuid-Finse geboortedorp Haikko in, waar hij de levens van gewone Finnen

uit de omgeving vastlegt. 'Overtocht van de kist met het dode kind' uit datzelfde jaar, is zijn eerste excursie in de naturalistische stijl. Het werd tevens zijn beroemdste schilderij; het won zowaar een salonmedaille op de Parijse salon van 1880 – een primeur voor een Finse schilder. Het indrukwekkende schilderij dat grotendeels *en plein air* werd geschilderd, is een picturale en esthetische *tour de force* waarin landschap, godsdienst en esthetiek zich mengen. Becker: 'Edelfelt bewonderde Zola's verhalen, maar de didactische aspecten ervan leenden zich niet voor zijn schilderkunst. Zijn aandacht voor sociale problemen zoals armoede, hygiëne en kindersterfte, was nooit openlijk, maar impliciet. De strijd om te overleven en de beproevingen van de armen op het platteland zijn weliswaar aanwezig in Edelfelts werken, maar de controverse die zij uitlokten werd niet zozeer veroorzaakt door de vermeende sociale kritiek, als wel doordat de kunstenaar esthetische conventies van schoonheid doorbrak met zijn realistische afbeeldingen van gewone mensen.'

De combinatie van een authentieke locatie, authentieke figuren en de *plein air*-sfeer was een doorbraak in de Finse kunst. Dat gold ook voor het radicaal afsnijden van de boeg van de boot, die zo de indruk wekt dat het vaartuig aan de blik van de toeschouwer voorbij vaart. Vermoedelijk bereikte hij dit effect op basis van fotografische experimenten. Becker: 'Opmerkelijk daarin is dat hij aldus in staat bleek de beperkingen van fotografie te overstijgen, door beweging te suggereren.'

De religieuze ondertoon uit 'Oversteek van de kist met het dode kind' zou een steeds belangrijkere rol in Edelfelts werk gaan spelen. Uiteindelijk schilderde hij zelfs directe religieuze voorstellingen, maar bleef daarin op markante wijze de naturalistische principes trouw. Zijn meest beroemde werk in

dit opzicht is 'Christus en Maria Magdalena, een Finse legende' uit 1890. Het toont de Messias met boerensandalen, gemaakt van gevlochten reepjes berkenschors, die wordt aangesproken door een smekende Magdalena in moderne kledij.

Eero Järnefelt

Eero Järnefelt bezocht dezelfde academie in Sint-Petersburg als Edelfelt en stond al even nadrukkelijk in contact met de kunstwereld van die dagen (Järnefelts zus trouwde zelfs met de wereldberoemde Finse componist Jean Sibelius). Ook Järnefelt kwam in Parijs onder invloed van Bastien-Lepage, maar waar Edelfelt het maatschappijkritische element afzwakte versterkte Järnefelt dit juist. Sommige van zijn schilderijen werden indrukwekkende aanklachten tegen uitbuiting en misstanden, zoals het beroemde schilderij 'Onder het juk' uit 1890. Het schilderij beeldt het verbranden van kreupelhout af, zwaar werk dat in Oost-Finland door zwerfboeren gedaan werd om landbouwgrond vrij te maken. Het doek werd in verband gebracht met Tolstojs pleidooi voor sociale hervorming, al is niet bekend of Järnefelt zijn schilderij ook werkelijk bedoelde als een aanklacht. Schilderijen leiden gelukkig echter een eigen leven en het slonzige, beroete meisje dat de kijker troosteloos aankijkt, groeide uit tot hét symbool van mishandeling. Een mishandeling die overigens geheel aan Järnefelts fantasie ontsproot, want hij schilderde het meisje naar een foto van de veertienjarige Johanna Kokkonen. Ze was geen sintelraapster, maar dienstmeisje in het huis waar Järnefelt verbleef. Becker: 'De transformatie van dit bevallige en netjes geklede meisje tot het haveloze kind op het schilderij toont aan dat de fotografie niet slechts een geheugensteuntje was, maar een instrument

dat de "naturalistische illusie" moest helpen vormgeven en onderbouwen.'

Circusleed

Niet Fins, maar wel in de tentoonstelling opgenomen is Fernand Pelez' beroemde doek 'Grimassen en miserie' uit 1888 (Petit Palais, Parijs), naast een keur aan andere Franse en Russische naturalistische schilderijen die van invloed waren op het Fins naturalisme. Becker: 'Dat is het voordeel van een uitwisselingsproject. Door het combineren van specifieke collecties en kunstwerken komen schilderijen, foto's en films letterlijk naast elkaar te staan en ontstaan er nieuwe inzichten. "Grimassen en miserie" beheerste de discussies in de toenmalige pers. Niet alleen vanwege het een compromisloze beeld van een verpauperd reizend circusgezelschap, maar ook omdat het enorm groot was. Het meet liefst 222 bij 625 centimeter. De compositie straalt melancholie en armoede uit, geheel in overeenstemming met het vaak hachelijke leven dat dit soort artiesten leidde. Ze zijn levensecht, bijna fotografisch geschilderd, en staan duidelijk symbool voor de wreedheid van het leven in het algemeen. De originele manier waarop Pelez een naturalistische visie in een allegorisch tafereel had weten te verpakken, maakte destijds grote indruk.'

Naturalisme in theater en film

Naast de invloed van fotografie op het naturalisme, wordt ook de invloed van het naturalisme op het eind negentiende eeuwse theater en op de eerste decennia van de filmindustrie in de twintigste eeuw belicht. Voorloper in deze was de beroemde Franse theatermaker André Antoine, die tevens een van de pioniers van de Franse films werd. Hij verfilmde in 1921 Zola's eerder aangehaalde roman 'La Terre'. Deze film wordt, naast Albert Capellani's 'Germinal' uit 1913, in de tentoonstelling fragmentarisch, maar volledig in Eye (Film Instituut) vertoond. De films zijn onderdeel van een samenwerkingsverband tussen het Van Gogh Museum, Eye en Fotografiemuseum Foam. Zo wordt de invloed van de fotografie op de schilderkunst, van de schilderkunst op het theater en vervolgens op de film duidelijk, en wordt een onbekende stroming in een brede, deels zelfs hedendaagse context geplaatst.